

Ο Ορισμός της Παιδείας στους Νόμους του Πλάτωνα και η Τεχνητή Νοημοσύνη

Βασίλης Γ. Τζέμος,

Πρόεδρος της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (ΕΕΔ),
Αναπληρωτής Καθηγητής Δημοσίου Δικαίου και Οικονομικών Θεσμών
Τμήματος Οικονομικών Επιστημών Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Δικηγόρος

1.Εισαγωγή

Η μελέτη μου φέρει τον τίτλο «Ο ορισμός της παιδείας στους Νόμους του Πλάτωνα και η Τεχνητή Νοημοσύνη»¹ και αποσκοπεί στο να θέσει επί τάπητος θεμελιώδη ζητήματα δικαίου και τεχνητής νοημοσύνης με βασική πυξίδα τον πλατωνικό ορισμό της παιδείας, όπως αποτυπώνεται στις παραγράφους 646-647 στο Βιβλίο Α' των Νόμων². Ειδικότερα, αρχικά θα εστιάσω στον προαναφερθέντα ορισμό της παιδείας, ο οποίος σε μεγάλο βαθμό, αποτελεί γέφυρα και για τον ορισμό της δικαιοσύνης. Στο πλαίσιο αυτό, θα αναδειχθεί πώς αναπτύσσεται ένα πρώτο υψίστης σημασίας ζεύγμα παιδείας-δικαιοσύνης, με ενδιάμεση συνεκτική ουσία την έννοια της αρετής. Στο δεύτερο μέρος θα σκιαγραφηθούν τα κύρια ζητήματα που ανακύπτουν από άποψη διεθνούς, ευρωπαϊκού και εθνικού δημόσιου (συνταγματικού και διοικητικού) δικαίου από την εφαρμογή της τεχνητής νοημοσύνης, υπό τη βασική σκοπιά ότι δεν πρέπει να είμαστε τεχνοφοβικοί, αλλά οφείλουμε να υποδεχθούμε την τεχνητή νοημοσύνη, τηρώντας οπωσδήποτε τις πρωταρχικές προδιαγραφές του δημοσίου δικαίου. Τέλος, η ανάπτυξη θα ολοκληρωθεί με ορισμένα συμπεράσματα, εστιάζοντας στο ότι αυτή η αξιακή προσέγγιση των ορισμών της παιδείας και της δικαιοσύνης πρέπει να αποτελέσει οδηγό των ρυθμιστικών επιλογών για την υποδοχή της τεχνητής νοημοσύνης, ώστε να πληρούνται οι ανωτέρω προδιαγραφές.

2.Ο Πλατωνικός ορισμός της παιδείας

Στο πλαίσιο αυτό, εκκινώντας με ορισμένες παρατηρήσεις, αντλούμενες από την πρακτική φιλοσοφία, και δη από τον πλατωνικό ορισμό της παιδείας, λεκτέα τα εξής:

2.1. Η παιδεία ως πορεία προς την αρετή

Στους Νόμους, ο Πλάτων ορίζει την παιδεία ως «τὴν δὲ πρὸς ἀρετὴν τείνουσαν». Δηλαδή, η παιδεία πρέπει να τείνει προς την αρετή. Η έννοια της αρετής είναι συγγενής με την έννοια της αξιοπρέπειας³ και της ακεραιότητας, αλλά η σημασία της πρώτης υπερβαίνει τις δύο τελευταίες έννοιες. Ειδικότερα, η αρετή δεν άπτεται απλώς της

¹ Βασίζεται σε ομότιτλη ομιλία μου στην Ρόδο την 27 Ιουνίου 2025 στο 2^ο Επιστημονικό Συνέδριο Φιλοσοφίας Δικαίου και Δικαιοπολιτικής της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (ΕΕΔ) σε συνεργασία με το Διοικητικό Πρωτοδικείο Ρόδου και τον Δικηγορικό Σύλλογο Ρόδου.

² Νόμοι Πλάτωνα, 1^ο Βιβλίο, Παράγραφοι 646-647.

³ Βλ. Β. Τζέμος (Επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3^η πλήρως επικαιροποιημένη έκδοση, 2026, Β. Τζέμος, Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στην ΕΕ, 2026, Β. Τζέμος, Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο Δίκαιο της ΕΕ, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ (www.publiclawjournal.com) 1/2016, σ. 1 επ. Θ. Αντωνίου, Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975, 2010.

στατικής αξιοπρέπειας ή της στατικής ακεραιότητας που, ως αρνητικά δικαιώματα, πρέπει να περιχαρακώνονται και να προστατεύονται ασυζητητί, αστάθμιστα, πάντα και ως απολύτως απαραβίαστα. Η έννοια της αρετής φέρει και πρόσθετα δυναμικά χαρακτηριστικά. Με άλλα λόγια, ο ενάρετος άνθρωπος δεν είναι απλώς αξιοπρεπής, όντας πίσω κρυπτόμενος ή απλώς προστατευμένος, στην οπισθοφυλακή της κοινωνίας, αλλά είναι παρών, βοηθητικός, δοτικός, δημιουργικός με θετική ενέργεια τόσο προς τον πλησίον και την κοινωνία όσο και τους θεσμούς. Ως εκ τούτου, ένα πρώτο βασικό στοιχείο που εξάγεται από τον πλατωνικό ορισμό έγκειται στο ότι η παιδεία πρέπει να κατατείνει στην αρετή και στις δυναμικές εφαρμογές της.

2.2.Δια βίου καλλιέργεια της παιδείας

Ένα δεύτερο σημείο του πλατωνικού ορισμού που χρήζει ιδιαίτερης προσοχής εντοπίζεται στην επιταγή της καλλιέργειας της παιδείας «εκ παίδων», ήτοι από την πρώιμη παιδική ηλικία και συνεχώς, αδιάκοπα. Μάλιστα, η παιδεία δεν πρέπει να περιορίζεται μόνο στην τυπική σχολική ή πανεπιστημιακή βαθμίδα, αλλά επιτάσσεται να εκτείνεται στη δια βίου μάθηση και στην επαγγελματική και ηθική αυτοκαλλιέργεια του ατόμου. Συνεπώς, αυτός ο αγώνας προς την αρετή πρέπει να διεξάγεται α) εκ παίδων και β) διαρκώς.

2.3.Ο αυτόβουλος αγώνας προς την αρετή

Ο Πλάτων τονίζει ότι αυτή η πορεία προς την αρετή πρέπει να είναι «ἐπιθυμητήν τε καὶ ἄρεστήν», ήτοι αυτός ο αγώνας να είναι επιθυμητός, ηθελμένος, και όχι προϊόν βίας. Το σημείο αυτό εκπηγάει από τη γενικότερη αντίληψη του Πλάτωνα που απορρίπτει τη βία. Στην εποχή μας είναι πιο επίκαιρη από ποτέ αυτή η αποστροφή στην βία, η συλλήβδην απόρριψη κάθε μορφής βίας ως βασικός προσανατολισμός της παιδείας. Αντ' αυτής, προκρίνεται η καλλιέργεια μίας εσωτερικής και οικειοθελούς (προ)διάθεσης προς το πράττειν το καλό. Ο αυτόβουλος, συνειδητός και συνεπής αγώνας προς την αρετή είναι αυτός που καλλιεργεί η παιδεία.

2.4.Ο καλός και ενάρετος πολίτης

Η παιδεία αποβλέπει στη διαμόρφωση του «καλοῦ καγαθοῦ πολίτη», ήτοι του τέλειου πολίτη. Στη σύγχρονη εποχή, προσιδιάζει περισσότερο ο όρος «καλός πολίτης» έναντι του πιο πομπώδους όρου του «τέλειου πολίτη» του αρχαιοελληνικού λόγου. Πρόκειται για τον καλό πολίτη (π.χ. τον καλό συνάδελφο, τον καλό δικηγόρο, τον καλό δικαστή, τον καλό συνεργάτη, τον καλό δάσκαλο, τον καλό πολιτικό), ο οποίος συνδυάζει τόσο την επιστημονική όσο και την χαρακτηρολογική και ηθική επάρκεια, δηλαδή την επάρκεια ως προς την προσωπικότητά του. Τούτο συνεπάγεται ότι είναι καλός άνθρωπος και συνάδελφος σε κάθε επίπεδο, τόσο προς τον προϊστάμενο (προς τα πάνω) και τον συνεργάτη του (δίπλα) όσο και προς τον υφιστάμενό του (προς τα κάτω).

2.5.Σύμπλευση βελτίωσης του ανθρώπου και των θεσμών

Αξίζει να σημειωθεί ότι ο Πλάτων στους Νόμους, αλλά και σε άλλα έργα του (π.χ. στην Πολιτεία), όπως και άλλοι κορυφαίοι αρχαίοι Έλληνες φιλόσοφοι⁴, επισημαίνει ότι η βελτίωση του ανθρώπου συμπορεύεται με τη βελτίωση των θεσμών στην πολιτεία. Στο πλαίσιο αυτό, παρατηρείται ότι μια παιδαγωγική θεωρία βαίνει παράλληλα με μία πολιτειολογία, όπου ο ενάρετος πολίτης και η δίκαιη πολιτεία αλληλοπροσδιορίζονται. Με άλλα λόγια, ο εκπαιδευόμενος μέσω της παιδείας άνθρωπος πρέπει να έχει τα ίδια χαρακτηριστικά με τους θεσμούς της κοινωνίας, ήτοι με τις τρεις κρατικές εξουσίες (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική) και την «πόλιν» -

⁴ Βλ. και Π. Παυλόπουλος, Αριστοτέλης, Δικαιοσύνη και Τεχνητή Νοημοσύνη, 2025.

όπως αυτές οι έννοιες αποτυπώνονται με τη σύγχρονη ορολογία-, τη δημόσια σφαίρα και τη δημόσια εξουσία σε εθνικό, ευρωπαϊκό και διεθνές επίπεδο. Οπότε, προστίθεται στη συνάρτηση για ένα πλήρη ορισμό της παιδείας και η πολιτειολογία⁵.

2.6. Δικαιοπολιτική διάσταση της παιδείας

Ιδιαίτερα σημαντική είναι για τον Πλάτωνα και μία πρακτική διάσταση της παιδείας, η δικαιοπολιτική⁶. Στόχος είναι οι ενάρετοι και καλοί πολίτες να «ἄρχειν καὶ ἄρχεσθαι μετὰ δίκης», ἴτοι να κυβερνούν και να κυβερνώνται με πνεύμα δικαιοσύνης. Στη σύγχρονη εποχή, η έννοια «κυβερνώνται» έχει τη σημασία της υπακοής στους νόμους, της τήρησης του ισχύοντος δικαίου. Ως εκ τούτου, ανάγεται σε προεξέχον στοιχείο της παιδείας το να εμφορείται αυτή από τη δικαιοσύνη, που δεσμεύει τόσο τους «κυβερνώντες» όλων των δημοσίων εξουσιών (νομοθετική, εκτελεστική και δικαστική), όσο και τους διοικούμενους πολίτες. Τούτο σημαίνει ότι όλοι συλλήβδην οφείλουν να δέχονται τη δικαιοσύνη και να σέβονται τους νόμους. Πρόκειται για ένα ζεύγμα κυβερνώντων-πολίτη που εφαρμόζει τους νόμους με νοοτροπία δικαιοσύνης. Υπό αυτό το πρίσμα θα πρέπει να προσδιορίζεται η σημασία του ενάρετου και καλού πολίτη. Στο πλαίσιο αυτό, διαμορφώνεται η νοοτροπία ότι μια καλή πόλη είναι αυτή στην οποία, ανάλογα με τη θέση που κατέχει ο κάθε άνθρωπος -είτε ως αρχηγός, είτε ως μεσαίο στέλεχος, είτε ως απλός στρατιώτης, είτε ως συνεργάτης- πρέπει να εμφορείται από πνεύμα δικαιοσύνης και να τηρεί τους νόμους.

3. Η σοφία μετά νου και δίκης ως στόχος της παιδείας και η αποστροφή προς την ακρότητα

Περαιτέρω, επισημαίνεται στον πλατωνικό ορισμό ότι η παιδεία δεν πρέπει να είναι τείνουσα εις χρήματα, ούτε προς ισχύ. Με άλλα λόγια, ο στόχος της εκπαίδευσης δεν πρέπει να έγκειται στην καλλιέργεια παιδιών, φοιτητών, δικηγόρων, καθηγητών, δικαστών, υπουργών, πολιτικών που ενδιαφέρονται για την απόκτηση χρημάτων ή δύναμης. Η στροφή και η στόχευση προς τα χρήματα και την δύναμη αντιστρατεύεται την παιδεία.

Ομοίως, η παιδεία δεν πρέπει να αποσκοπεί προς τη σκέτη σοφία, την πούρα σοφία, υπό την έννοια ότι στον βωμό της εξέλιξης της επιστήμης μπορούν να θυσιαστούν τα πάντα. Η σοφία δεν πρέπει να είναι αυτοσκοπός, αλλά μέσο προς υγιείς -ενάρετους- στόχους.

Κατά τον Πλάτωνα, η σοφία ανάγεται σε στόχο, αλλά δεν επιτρέπεται να είναι άνευ νου και δίκης. Με άλλα λόγια, αποτελεί επιτακτική ανάγκη να αναπτύξουμε το πνεύμα, την ψυχή και το σώμα, ώστε να είναι υγιή. Στόχος είναι η σοφία με σύνεση και σεβασμό στη δικαιοσύνη, ενώ πρέπει να έχει και μέτρο⁷. Αλλιώς, ενεδρεύει ο κίνδυνος να εκπαιδεύουμε ανθρώπους και να εκπαιδευόμαστε ως άνθρωποι, κοινωνία και θεσμοί, χωρίς να είμαστε (α) ενάρετοι, (β) δίκαιοι ως κυβερνώντες και κυβερνώμενοι και (γ) να έχουμε στόχο τη σοφία με σύνεση και δικαιοσύνη, αλλά να επιδιώκουμε το χρήμα ή την ισχύ ή την ακραία σοφία.

Ένα βασικό σημείο που αντλείται από την αρχαιοελληνική σκέψη και δέον να αξιοποιηθεί ως οδηγός στην ερμηνεία των κανόνων δικαίου και στην ενσωμάτωση της

⁵ Βλ. Κ. Χρυσόγονος, Πολιτειολογία, 2^η έκδοση, 2020.

⁶ Β. Τζέμος, Ευρωπαϊκή Ένωση και Δικαιοπολιτική, σε: Β. Τζέμος (Επιμ.), Θεμελιώδη Δικαιώματα και Θεσμοί στην Εποχή της Κρίσης, 1ο Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (ΕΕΔ), 2015, σ. 414 επ., και σε ΘΠΑΔ 2015, σ. 97 επ.

⁷ Β. Τζέμος, Τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ΕΕ, 2026, σ. 25 επ., Β. Τζέμος, Η «ώριμη» αναλογικότητα, ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ, 2/2019, σ. 200 επ., Β. Τζέμος, Η μέρα νύχτα. Η πανδημία, η ζωή ως υπέρτατο αγαθό και οι δύο όψεις της αναλογικότητας, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2020, σ. 1 επ.

τεχνητής νοημοσύνης στο νομικό μας πολιτισμό είναι η αποστροφή, η απέχθεια προς την ακρότητα και την υπερβολή, η οποία αποτυπώνεται και με την αρχή της αναλογικότητας και με την έννοια της κατάχρησης δικαιώματος⁸ σε όλους τους κλάδους δικαίου. Οτιδήποτε δε φέρει αυτά τα χαρακτηριστικά είναι βάνανσο και ανελεύθερο και δε δύναται να καλείται παιδεία. Στο ψηφιδωτό παιδεία-αρετή-δικαιοσύνη, λοιπόν, προστίθεται ως τελευταία ψηφίδα και το ανελεύθερο, υπό την έννοια της αποφυγής των άκρων.

Καταληκτικά, ένα πρώτο συμπέρασμα εξάγεται από τη διασταύρωση των μεγάλων εννοιών στη φιλοσοφία του Πλάτωνα, ιδίως στο τελευταίο μεγάλο έργο του, τους Νόμους, όπου περίοπτη θέση κατέχει η παιδεία. Η παιδεία εμπεριέχει τη δικαιοσύνη, την αρετή και την ελευθερία. Τα ανωτέρω αποτυπώνονται με χαρακτηριστικό τρόπο στη σύγχρονη θεωρία των θεμελιωδών δικαιωμάτων⁹, που τα δικαιώματα είναι (α) ατομικά, αμυντικά, ήτοι απαγορεύεται κάποιος να επεμβαίνει στον χώρο του κάθε ατόμου, (β) κοινωνικά, δηλαδή απαιτείται να υπάρχουν και να χορηγούνται από το δημόσιο υποδομές και κοινωνικές παροχές, καθώς και (γ) πολιτικά, που συνδέονται με την έννοια του ενεργού πολίτη. Η ανυπαρξία τούτων συνεπάγεται την δυσλειτουργία της παιδείας, την μη εκπλήρωση των στοχεύσεών της.

4. Από τον πλατωνικό ορισμό της παιδείας στην τεχνητή νοημοσύνη

4.1 Όχι τεχνοφοβία, αλλά ενσωμάτωση της τεχνητής νοημοσύνης υπό όρους

Η τεχνητή νοημοσύνη¹⁰ αποτελεί τη νέα τεχνολογική τομή που έχει εισέλθει πολύ ορμητικά σε όλες τις επιστήμες και μετασχηματίζει ριζικά όλους τους τομείς της κοινωνίας, π.χ. τη μηχανική, την υγεία, την εκπαίδευση, τη νομική επιστήμη. Εξίσου δυναμική είναι η είσοδός της σε όλους τους κλάδους της οικονομίας¹¹. Παράλληλα, αναδεικνύεται σε ένα πολλά υποσχόμενο εργαλείο που αναμένεται να προσδώσει ταχύτητα και αποτελεσματικότητα στη δικαιοσύνη, στην υγεία και στην εκπαίδευση αλλά και σε όλους τους υποτομείς του πολιτικοκοινωνικοοικονομικού γίνεσθαι, σε όλα τα πεδία της δημόσιας και της ιδιωτικής σφαίρας.

Στο πλαίσιο αυτό, η πρώτη βασική μου θέση είναι ότι δεν πρέπει να είμαστε τεχνοφοβικοί. Τουναντίον, οφείλουμε να υποδεχθούμε την τεχνητή νοημοσύνη, αλλά εφόσον οπωσδήποτε τηρούνται στην πράξη οι βασικές προδιαγραφές διεθνούς, ενωσιακού και εθνικού δημοσίου -συνταγματικού και διοικητικού- δικαίου.

Στο σημείο αυτό, αξίζει να αναφερθεί ότι μια πιο διεξοδική ανάλυση των βασικών σημείων που χρήζουν προσοχής κατά την ενσωμάτωση της τεχνητής νοημοσύνης στο

⁸ Άρθρο 25 παρ. 3 του Συντάγματος και 54 του ΧΘΔΕΕ.

⁹ Βλ. αναλυτικά Β. Τζέμος, Τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ΕΕ, 2026 σ. 17 επ., Β. Τζέμος (Επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3^η πλήρως επικαιροποιημένη έκδοση, 2026, σ. 1 επ. με περαιτέρω παραπομπές.

¹⁰ Βλ. Β. Τζέμος, Νομιμότητα, Οικονομία, Τεχνητή Νοημοσύνη και Αποτελεσματικότητα, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ 2026, σ. 1 επ. και σε Β. Τζέμος (Επιμ.), Επίκαιρες Προκλήσεις για το Δημόσιο Δίκαιο: Συνταγματική Αναθεώρηση, Διασφάλιση Δημοκρατίας και Κράτους Δικαίου, Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη, Τεχνητή Νοημοσύνη, Βιβλίο Πρακτικών 12ου Ετήσιου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (Ε.Ε.Δ.), στο Βόλο, 2026, προσβάσιμο σε: https://www.dimosiodikaio.gr/synedrio_12/, σ. 1 επ.

¹¹ Βλ. Β. Τζέμος, Νομιμότητα, Οικονομία, Τεχνητή Νοημοσύνη και Αποτελεσματικότητα, ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟ ΔΙΚΑΙΟ 2026, σ. 1 επ. και σε Β. Τζέμος (Επιμ.), Επίκαιρες Προκλήσεις για το Δημόσιο Δίκαιο: Συνταγματική Αναθεώρηση, Διασφάλιση Δημοκρατίας και Κράτους Δικαίου, Βιώσιμη Οικονομική Ανάπτυξη, Τεχνητή Νοημοσύνη, Βιβλίο Πρακτικών 12ου Ετήσιου Διεθνούς Επιστημονικού Συνεδρίου της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (Ε.Ε.Δ.), στο Βόλο, 2026, προσβάσιμο σε: https://www.dimosiodikaio.gr/synedrio_12/, σ. 1 επ.

δημόσιο δίκαιο αναπτύσσεται σε πρόσφατο άρθρο μου στο επιστημονικό περιοδικό της Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων (ΕΕΔ) Δημόσιο Δίκαιο¹².

Ειδικότερα, οι βασικές προδιαγραφές του δημοσίου δικαίου που απαιτείται να τηρηθούν κατά την ενσωμάτωση της τεχνητής νοημοσύνης είναι οι εξής:

4.2.Ανθρώπινη αξιοπρέπεια, αξία του ανθρώπου και πυρήνας κάθε δικαιώματος

Οτιδήποτε παραβιάζει την ανθρώπινη αξιοπρέπεια δεν μπορεί να γίνει ανεκτό, μόνο και μόνο επειδή εκπηγάζει από τη νέα τεχνολογία. Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια-η αξία του ανθρώπου (δύο όροι για την ίδια έννοια)¹³ αποτελεί το απολύτως απαραβίαστο όριο των σύγχρονων δημοκρατιών. Το ίδιο ισχύει και για τον πυρήνα¹⁴ κάθε θεμελιώδους δικαιώματος.

4.3.Ανθρωποκεντρική άσκηση κρατικής εξουσίας

Βάσει συνταγματικής επιταγής, όλες οι κρατικές εξουσίες (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική), ανεξαρτήτως του περιεχομένου τους, πρέπει να ασκούνται αποκλειστικά από ανθρώπους¹⁵. Η απόφαση (π.χ. νομοθετική, κυβερνητική, δικαστική, φορολογική, πολεοδομική) πρέπει να λαμβάνεται από άνθρωπο, και όχι από την τεχνητή νοημοσύνη. Η τελευταία μπορεί να λειτουργήσει υποστηρικτικά, βοηθητικά και συμβουλευτικά, αλλά η αποφασιστική άσκηση της κρατικής εξουσίας πρέπει να διενεργείται από ανθρώπους¹⁶. Λ.χ. δεν μπορεί να επιτραπεί η αυτόματη νομοθέτηση ή η αυτόματη έκδοση δικαστικής απόφασης με την τεχνητή νοημοσύνη σε κανένα πεδίο. Το ότι αυτό μπορεί να έχει ήδη γίνει σημειακά σε κάποιες περιπτώσεις, δε σημαίνει ότι συνάδει με τους δικαιικούς κανόνες, αλλά εντάσσεται μόνο στη σφαίρα της πραγματικότητας. Υπάρχουν δύο επίπεδα: η πραγματικότητα και το δίκαιο. Μας ενδιαφέρει το δίκαιο (διεθνές, ευρωπαϊκό, εθνικό δημόσιο δίκαιο) που καταστρώνει τους κανόνες, και όχι η πραγματικότητα. Η πραγματικότητα που δεν είναι σύμφωνη προς το δίκαιο, είναι μια παράνομη πραγματικότητα που πρέπει να απαγορεύεται, να ακυρώνεται, να διορθώνεται, να τιμωρείται, να μην επαναλαμβάνεται.

Ιδίως δε στο διοικητικό δίκαιο, χρήζει ιδιαίτερης προσοχής η τήρηση των ακόλουθων βασικών και αναντίρρητων προδιαγραφών:

4.4.Αιτιολογία διοικητικών αποφάσεων

Οι διοικητικές αποφάσεις πρέπει να είναι αιτιολογημένες¹⁷. Μη αιτιολογημένη διοικητική πράξη είναι μη σύννομη και ακυρωτέα. Συνεπώς, όπου η τεχνητή νοημοσύνη δεν μπορεί να περιβάλει μια διοικητική πράξη με την απαιτούμενη αιτιολογία, δε δύναται να οδηγήσει στην έκδοση διοικητικής απόφασης.

¹² Β. Τζέμος, Ο Νέος Κανονισμός για την Τεχνητή Νοημοσύνη και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ), ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2025, σ. 1 επ. και σε Ε. Αλεξανδροπούλου (Επιμ.), Διερευνώντας τις πτυχές της τεχνητής νοημοσύνης, 2025, σ. 99επ. Βλ. επίσης και video ομιλίας μου για την Τεχνητή Νοημοσύνη σε επιστημονική εκδήλωση του Δικηγορικού Συλλόγου Πύργου την 11.6.2026.

¹³ Άρθρο 2 παρ. 1 του Συντάγματος και άρθρο 1 του ΧΘΔΕΕ. Βλ. Β. Τζέμος (Επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3^η πλήρως επικαιροποιημένη έκδοση, 2026, Β. Τζέμος, Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στην ΕΕ, 2026. Β. Τζέμος, Η ανθρώπινη αξιοπρέπεια στο Δίκαιο της ΕΕ, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ (www.publiclawjournal.com) 1/2016, σ. 1 επ. Θ. Αντωνίου, Ο σεβασμός της αξίας του ανθρώπου ως αρχή και δικαίωμα στο Σύνταγμα του 1975, 2010.

¹⁴ Β. Τζέμος, Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στην ΕΕ, 2026, σ. 125επ. με περαιτέρω παραπομπές.

¹⁵ Άρθρο 26 του Συντάγματος.

¹⁶ Βλ. και Ε. Αλεξανδροπούλου, Δικαίωμα στην ανθρώπινη παρέμβαση, σε: Ε. Αλεξανδροπούλου (Επιμ.), Διερευνώντας τις πτυχές της τεχνητής νοημοσύνης, 2025, σ. 31επ.

¹⁷ Βλ. Μ. Πικραμένος, Η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων, 2^η έκδοση, 2024, Γ. Γεραπετρίτης, Η αιτιολογία των διοικητικών πράξεων, 1998.

Απαγορεύονται οι αυτοματισμοί μέσω ΑΙ στην έκδοση διοικητικών πράξεων καθόσον δεν διασφαλίζεται η σαφής, ειδική και πλήρης αιτιολογία τους.

4.5. Διαφάνεια

Ο αλγόριθμος επιβάλλεται να εξηγεί τη διεργασία μέσω της οποίας κατέληξε σε ένα αποτέλεσμα. Στο σημείο αυτό, εγείρεται ο αντίλογος που υποστηρίζει την ανάγκη στάθμισης μεταξύ της διαφάνειας και της λογοδοσίας αφενός και του εμπορικού απορρήτου, της πνευματικής ιδιοκτησίας και της οικονομικής μεγιστοποίησης αφετέρου. Ωστόσο, αυτός ο αντίλογος είναι ανεπείριστος. Και τούτο διότι, στον βαθμό που μέσω της τεχνητής νοημοσύνης ασκείται διοικητική αρμοδιότητα, η άσκηση αυτής θα πρέπει να είναι διαφανής, ώστε να μπορεί να διενεργηθεί ο απαιτούμενος ενδοδιοικητικός, δικαστικός και ενδεχομένως και κοινοβουλευτικός έλεγχος¹⁸.

4.6. Αμεροληψία-Προηγούμενη Ακρόαση

Ένα από τα μεγαλύτερα προβλήματα που έχουν μονοπωλήσει το ενδιαφέρον του διεθνούς διαλόγου είναι η αμεροληψία¹⁹ στις εφαρμογές της τεχνητής νοημοσύνης. Η τεχνητή νοημοσύνη διαπλάθει μία στατιστική αλήθεια και, μέσω της άντλησης στοιχείων, εξάγει ένα συμπέρασμα. Όσο περισσότερα στοιχεία αντλεί, τόσο πιο ασφαλές στατιστικά είναι το αποτέλεσμα στο οποίο καταλήγει. Όμως, δεν παύει να αποτελεί μια στατιστική αλήθεια, κατά τη διαμόρφωση της οποίας δεν μπορεί να διαφυλαχθεί η αμεροληψία. Παραμένει δε ταυτόχρονα αναπάντητο το ερώτημα ως προς τον τρόπο πραγμάτωσης του δικαιώματος σε προηγούμενη ακρόαση.

4.7. Ακεραιότητα του πραγματικού υλικού και χρηστή διοίκηση

Η νομική δεν είναι στείρα επιστήμη, αλλά συνδέεται άρρηκτα με την απόδειξη των πραγματικών περιστατικών, που προϋποθέτει την τήρηση διαδικαστικών βημάτων είτε στην πολιτική και ποινική δίκη είτε στη διοικητική δίκη. Αυτό το πολύ σημαντικό σημείο της νομικής ανάγκης τήρησης ορισμένων βημάτων στη νομική διαδικασία και απόδειξης των πραγματικών περιστατικών δεν έχει εμφανιστεί ακόμα επαρκώς στον δημόσιο διάλογο για την τεχνητή νοημοσύνη, αλλά ελπίζω να αναπτυχθεί στην πορεία.

Ειδικότερα η διοικητική διαδικασία εξελίσσεται με συγκεκριμένα βήματα. Πρόκειται για τους ουσιώδεις τύπους της διοικητικής διαδικασίας²⁰ που πρέπει να τηρούνται για την προστασία των δικαιωμάτων του πολίτη.

Παράλληλα κρίσιμη νομική παράμετρος για την διοικητική διαδικασία είναι η χρηστή διοίκηση²¹. Πρέπει να φιλτράρεται η προστασία του πολίτη και, εν αμφιβολία, η δημόσια διοίκηση να βαίνει υπέρ του πολίτη, να είναι χρηστή διοίκηση που υπηρετεί και απεγκλωβίζει τους πολίτες. Αυτό το στοιχείο «εν αμφιβολία υπέρ του πολίτη», η χρηστή διοίκηση, η επιείκεια εντός της νομιμότητας, αλλά και η τήρηση των βασικών διαδικαστικών βημάτων δεν μπορεί να παρακαμφθούν με τους αυτοματισμούς της τεχνητής νοημοσύνης.

¹⁸ Για τον τρίπτυχο (διοικητικό, δικαστικό, κοινοβουλευτικό) δικαιοκρατικό έλεγχο της δημόσιας διοίκησης βλ. Β. Τζέμος, Α. Αναστασίου, Έλεγχος της Διοικητικής Δράσης, 2021.

¹⁹ Β. Τζέμος, Εφαρμοσμένο Διοικητικό Δίκαιο και αρχές δικαίου και μάνατζμεντ, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2021, σ.1 επ.

²⁰ Βλ. Κ. Γώγος, Διαδικαστικά σφάλματα και ακύρωση των διοικητικών πράξεων, 2017.

²¹ Β. Τζέμος, Η σύννομη κακοδιοίκηση, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2017, σ.1 επ. Β. Τζέμος, Εφαρμοσμένο Διοικητικό Δίκαιο και αρχές δικαίου μάνατζμεντ, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2021, σ. 1 επ.

Εντοπίζονται και άλλα σημεία που χρήζουν προσοχής, αλλά τα ανωτέρω αποτελούν ένα βασικό σκαρίφημα των αναγκαίων standards του διοικητικού δικαίου που πρέπει να σέβεται η τεχνητή νοημοσύνη όταν χρησιμοποιείται από την εκτελεστική εξουσία.

5.Ο ενωσιακός ρυθμιστικός ορίζοντας

Τέλος, αξίζει να επισημανθεί ότι ο Γενικός Κανονισμός της Ευρωπαϊκής Ένωσης²² για την τεχνητή νοημοσύνη έχει θέσει ορισμένες σημαντικές προδιαγραφές. Δεν υπάρχει αντίστοιχο ρυθμιστικό πλαίσιο στην Αμερική και στην Κίνα προς το παρόν, παρά μόνον εντοπίζονται κάποιες πρωτόλειες ρυθμιστικές απόπειρες. Με τον τρόπο αυτό, αναπτύσσεται ήδη μία κανονιστική ασυμμετρία σε Ευρώπη, Αμερική και Κίνα, όπως άλλωστε συμβαίνει και στην προστασία προσωπικών δεδομένων και στην ιδιωτικότητα. Το minimum προστασίας που έχει θέσει ο Γενικός Κανονισμός για την Τεχνητή Νοημοσύνη²³ πρέπει να γίνει σεβαστό. Για παράδειγμα, επιβάλλεται να εφαρμοστεί η ρύθμιση που προβλέπει την εφαρμογή της τεχνητής νοημοσύνης στον τομέα της υγείας, της παιδείας και της δικαιοσύνης με φειδώ και σεβασμό στις ανωτέρω προδιαγραφές.

Περαιτέρω κατά τη γνώμη μου, καθίσταται αναγκαία η συνταγματική²⁴ ρύθμιση της τεχνητής νοημοσύνης σε γενικό πλαίσιο και η νομοθετική ρύθμισή της σε επιμέρους πεδία. Δεν αρκεί η συγκρότηση επιτροπών «σοφών» για την τεχνητή νοημοσύνη. Τέτοιου είδους επιτροπές με βαρύγδουπους-βερμπαλιστικούς τίτλους δεν παράγουν από μόνες τους ουσιαστικά αποτελέσματα. Βέβαια η συνταγματική και η νομοθετική ρύθμιση της τεχνητής νοημοσύνης δεν είναι εύκολη υπόθεση. Επείγει όμως να καταβληθεί πολύ σοβαρή και συστηματική εργασία για τη ρύθμιση των ακανθωδών ζητημάτων εφαρμογής της τεχνητής νοημοσύνης στο δημόσιο δίκαιο, πάντα σε διεπαφή με την ενωσιακή AI Act.

6. Καταληκτικές παρατηρήσεις

Ένα πρώτο και κύριο συμπέρασμα είναι ότι η ενσωμάτωση της τεχνητής νοημοσύνης στο δημόσιο δίκαιο πρέπει να τηρεί τον πλατωνικό ορισμό της παιδείας, ήτοι τα essentialia της δικαιοσύνης και της αρετής.

²² Ε. Αλεξανδροπούλου (Επιμ.), Διερευνώντας τις πτυχές της Τεχνητής Νοημοσύνης, 2025, Π. Παυλόπουλος, Αριστοτέλης, Δικαιοσύνη και Τεχνητή Νοημοσύνη, 2025, Β. Τζέμος, Ο Νέος Κανονισμός για την Τεχνητή Νοημοσύνη και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ), ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2025, σ. 1 επ. Ε. Αλεξανδροπούλου (Επιμ.), Διερευνώντας τις πτυχές της τεχνητής νοημοσύνης, 2025, σ. 99επ., Κ. Καλλικάκη, Η Τεχνητή Νοημοσύνη ως Εργαλείο Επίτευξης Αποτελεσματικής Διοικητικής Δικαιοσύνης, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2025, σ. 7επ., Ι. Παπαδημόπουλος, Η Χρήση Συστημάτων Τεχνητής Νοημοσύνης στη Λήψη Επιχειρηματικών Αποφάσεων, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2025, σ. 16επ., Χ. Μουκίου, Οι αλγόριθμοι και το διοικητικό δίκαιο, 2025, Ε. Στυλιανίδης (Επιμ.), Τεχνητή Νοημοσύνη, 2025., Φ. Παναγοπούλου, Ο Ευρωπαϊκός Κανονισμός για την τεχνητή νοημοσύνη, 2025, Π. Σοϊλεντάκης, Η τεχνητή νοημοσύνη στον πυρήνα του συνταγματικού και διοικητικού δικαίου, 2025, Σ. Βλαχόπουλος, Το εγωιστικό γονίδιο του δικαίου και το δίκαιο της τεχνητής νοημοσύνης, 2023, Λ. Μήτρου κ.α., Μπορεί ο αλγόριθμος, 2023, Α. Pillniok, Administratives Entscheiden mit kuenstlicher intelligenz, JZ 2022, s. 1022f., D. Staudenmayer, Haftung fuer Kuenstliche Intelligenz, NJW 2023, s. 894f., D. Busche, Einfuehrung in die Rechtsfragen der kuenstlichen intelligenz, JA 2023, s. 461f.

²³ Κανονισμός (ΕΕ) 2024/1689 του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 13ης Ιουνίου 2024, για τη θέσπιση εναρμονισμένων κανόνων σχετικά με την τεχνητή νοημοσύνη, γνωστός ως AI Act.

²⁴ Βλ. ήδη και Β. Τζέμος, Ο Νέος Κανονισμός για την Τεχνητή Νοημοσύνη και ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ (ΧΘΔΕΕ), ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2025, σ. 1 επ. Ε. Αλεξανδροπούλου (Επιμ.), Διερευνώντας τις πτυχές της τεχνητής νοημοσύνης, 2025, σ. 99επ.

Για λόγους οικονομίας χρόνου, δεν αναπτύχθηκε εξίσου αναλυτικά η αναγκαιότητα σωρευτικής τήρησης και της αναλογικότητας²⁵, η οποία διατρέχει όλο το δημόσιο δίκαιο.

Μολαταύτα, ειδικά στους χώρους της παιδείας και της δικαιοσύνης, που διακονώ, είναι απαραίτητη η πλήρωση των ανωτέρω προδιαγραφών. Είναι δε διάλληλες και αλληλοπεριχωρούμενες οι προδιαγραφές της αρετής, της ουσιαστικής *ad hoc* δικαιοσύνης και της ανθρωποκεντρικής προσέγγισης, κατά την οποία μόνον οι άνθρωποι μπορούν να είναι δίκαιοι ως κυβερνώντες και κυβερνώμενοι. Οι μηχανές δύνανται να παρέχουν μόνο στατιστικές αλήθειες. Από τη μία πλευρά, είναι ιδιαιτέρως χρήσιμα το ChatGPT και όλα τα αντίστοιχα κινέζικα εργαλεία τεχνητής νοημοσύνης που έχουν κατακλύσει την ζωή μας. Όμως, δεν πρέπει να λησμονείται ότι δεν δίνουν πάντα αιτιολογημένες και ορθολογικά και ηθικά φιλτραρισμένες λύσεις. Κι αυτό γιατί δεν έχουν ανθρώπινο μυαλό, ψυχή, καρδιά, συναισθήματα, αίσθημα δικαίου, αισθητική, διαίσθηση, συναισθηματική νοημοσύνη, φιλότιμο²⁶. Π.χ. δεν εγγυώνται την αποτελεσματική δικαστική προστασία, όπως κατοχυρώνεται στα άρθρα 47 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ²⁷, 13 της ΕΣΔΑ²⁸, 20 του Συντάγματος²⁹, μια άλλη παράμετρος, στην οποία για λόγους οικονομίας χρόνου δεν επέμεινα.

Τα παιδαγωγικά, η πολιτειολογία και οι θεωρίες της δικαιοσύνης έχουν ένα κοινό νήμα: πρέπει να υποδεχθούν την τεχνητή νοημοσύνη με ανοιχτές αγκάλες, αλλά και με αυστηρά δημοκρατικά και δικαιοκρατικά φρένα. Για τους όρους αυτού του αναπόφευκτου, ενδιαφέροντος και συγκρουσιακού συναπαντήματος, ένα πρώτο, πολύ χρήσιμο έναυσμα παρέχει ο Πλάτων στον ορισμό της παιδείας στους Νόμους.

²⁵ Β. Τζέμος, Τα θεμελιώδη δικαιώματα στην ΕΕ, 2026, σ. 25επ., Β. Τζέμος, Η «ώριμη» αναλογικότητα, ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΗ ΔΙΚΗ, 2/2019, σ. 200 επ., Β. Τζέμος, Η μέρα νύχτα. Η πανδημία, η ζωή ως υπέρτατο αγαθό και οι δύο όψεις της αναλογικότητας, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ 2020, σ. 1 επ.

²⁶ Βέβαια αυτά τα χαρακτηριστικά δεν τα διαθέτουν, και μάλιστα συνδυαστικά, όλοι οι άνθρωποι.

²⁷ Βλ. Β. Τζέμος (Επιμ.), Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ. Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3^η πλήρως επικαιροποιημένη έκδοση, 2026, Β. Τζέμος, Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα στην ΕΕ, 2026, V. Tzemos, K. Margaritis (Ed.), The Charter of Fundamental Rights of the European Union: The First Ten Years-New Challenges and Perspectives, 2021., B.G. Tzemos, La Charte des droits fondamentaux de l'Union européenne: La belle au bois dormant, blogdroiteuropeen 2017, (www.blogdroiteuropeen.com), Β.Γ. Τζέμος, Γενική Θεωρία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Πρωτογενές Ενωσιακό Δίκαιο, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ ΔΙΚΑΙΟ (www.publiclawjournal.com) 3-4/2018, σ. 211επ., Β.Γ. Τζέμος, Γενική Θεωρία Θεμελιωδών Δικαιωμάτων και Πρωτογενές Ενωσιακό Δίκαιο, ΔΗΜΟΣΙΟ ΔΙΚΑΙΟ ΔΙΚΑΙΟ (www.publiclawjournal.com) 3-4/2018, σ. 211επ., S. Peers, T. Hervey, J. Kenner, A. Ward (Eds.), The EU Charter of Fundamental Rights: A Commentary, 2021.

²⁸ Βλ. Α. Σισιλιάνος (Επιμ.), ΕΣΔΑ. Ερμηνεία κατ' άρθρο, 3^η έκδοση, 2025. Ι. Σαρμάς, Ξ. Κοντιάδης, Χ. Ανθόπουλος, ΕΣΔΑ. Κατ' άρθρο ερμηνεία, 2021.

²⁹ Βλ. Σ. Βλαχόπουλος, Ξ. Κοντιάδης, Ι. Τασόπουλος (Επιμ.), Σύνταγμα. Ερμηνεία κατ' άρθρο, 2024., Κ. Χρυσόγονος, Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, 2023, Σ. Βλαχόπουλος (Επιμ.), Θεμελιώδη Δικαιώματα, 2022.